

УДК 94(485):355.48

**ГРОШОВІ РЕСУРСИ АРМІЇ КАРЛА XII
ПІД ЧАС ПОХОДУ НА МОСКВУ В 1708–1709 рр.****О. М. Слісаренко****(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ)**

Проаналізовано фінансову підготовку вирішального походу Карла XII проти Росії у 1708–1709 рр.

Проанализировано финансовую подготовку решающего похода Карла XII против России в 1708–1709 гг.

The financial organization by the king Charles XII of action 1708–1709 against Russia was devoted.

Ключові слова. Північна війна, військова скарбниця, рейхсталяр, військові фінанси.

Вступ. В історичній науці, насамперед Росії та СРСР, давно склалось переконання, що Карл XII, “останній вікінг”, хоч і мав безсумнівну воєнну обдарованість, усе ж був авантюристом, правителем і політиком, який діяв дещо імпульсивно та малопродумано. Наслідком таких його особистих якостей і стала суцільна низка невдач після того, як у серпні 1708 р. шведська армія перейшла Дніпро й намагалася вдертись до Московської держави. Ці невдачі завершилися логічною й неминучою катастрофою для неї в червні–липні 1709 р. під Полтавою та Переволочною. Військові й дипломатичні аспекти цих подій аналізували понад 200 років як російські, так і європейські автори, залишилось мало білих плям у їх вивченні, однак історики рідко зверталися до організаційної сторони бойових дій 1708–1709 рр., зокрема до їх фінансового забезпечення. Спеціальних праць про бюджети російської та шведської армій немає, проте в низці досліджень (Вольтер, А. Катіфоро, В. Бучневич¹, І. Павловський², П. Енглунд, М. Павленко³, В. Молтусов) згадано військові трофеї, захоплені російською армією під Переволочною, в тому числі скарбниці шведської та гетьманської армій.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити такий важливий аспект, як організаційно-фінансове забезпечення бойових дій у роки Північної війни 1700–1721 рр., адже саме в цей час формувалася постійна інтендантсько-грошова служба при професійних арміях європейських країн. А оскільки шведська армія була взірцем для військових реформ Петра I, автор вважає, що й у фінансовому плані у шведів було чого повчитися.

Результати дослідження. Фінансовій підготовці походу на Москву Карл XII приділяв значну увагу – це диктувалося складом його армії: власне шведські контингенти, що рекрутувалися, становили не більше половини армії (на той момент 18–20 тис. бійців). Половина кінноти – це були наймані німецькі полки (до 8 тис. чол.), ще стільки ж – вербовані піхотні та інші частини. Утримання одного кінного рейтара обходилося у 140–150 риксдалерів (рейхсталерів) на рік, включаючи платню, зброю, харчування, амуніцію. Перемігши до кінця 1706 р. трьох із чотирьох учасників антишведської коаліції, Карл XII понад рік готував армію до останнього вирішального наступу – проти Московської держави. Окрім значної чисельності армії (42 тис. солдат), найбільшою за весь час північної війни, шведський король підготував потужну артилерію (як для шведської армії) – 36 гармат і зосередив великі фінансові кошти. Побіжно оцінити обсяг фінансів шведської армії спробував ще француз Вольтер, назвавши цифру 6 млн “дзвінкої монети” як трофеї росіян⁴. Дещо пізніше італієць А. Катіфоро подав цифру 22 млн талерів.

© О. М. Слісаренко, 2013

¹ Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и её памятниках. – Полтава : Изд-е губерн. правления, 1902.

² Павловский И. Ф. Битва под Полтавой 27 июня 1709 г. и её памятники. – Полтава : Изд-во Дохмана, 1908.

³ Артамонов В. А., Павленко Н. И. 27 июня 1709 года. – М. : Мол. гвардия, 1989.

⁴ Вольтер Ф. История Карла XII, короля Швеции, и Петра Великого, императора России. – СПб. : Лимбус-Пресс, 1999. – С. 133.

Вона максимальна серед досліджень останніх трьохсот років⁵. Проте, на нашу думку, це очевидна друкарська помилка. Ймовірно, італієць мав на увазі цифру 2,2 млн, адже трохи нижче у своїй праці він подає як трофей росіян суму 2 млн єфимків⁶. Неймовірно, щоб менше ніж за два роки походу на Москву шведи витратили близько 20 млн!

Для порівняння: австрійський посол у Туреччині Тальман, висвітлюючи підготовку османів до війни з Росією у 1710 р., назвав аналогічну суму в турецькій скарбниці як дуже значну⁷. Зрозуміло, фінансові можливості Оманської держави та невеликої Саксонії були незрівнянні. Як не дивно, цю фантастичну цифру, хоч і обережно, знову назвав сучасний російський автор (правда, не фаховий історик) Б. Григор'єв. При цьому він послався на німецьке дослідження Шиллінга 1940 р.⁸ Однак той же Григор'єв зазначає, що Саксонія не змогла виплачувати контрибуцію 625 тис. талярів на місяць, тому шведи задоволилися сумою 500 тис. Це дає за рік перебування в Саксонії загальну контрибуцію 6 млн талярів. Частина з цих грошей потрапила до скарбниці Карла XII, решту витратили як натуральне постачання. Однак незабаром ще менш критичну цифру 20 млн талярів (єфимків) озвучив сучасний полтавський історик В. Молтусов⁹. До того ж В. Молтусов вважає, що цю суму через Дніпро переправив І. С. Мазепа. Виходить, шведською скарбницею розпоряджався український гетьман?

Значно реалістичніше до цих цифр підійшла сучасна петербурзька дослідниця Т. Таїрова-Яковлева. За її даними, Мазепа переправив за Дніпро лише 160 тис. талярів, тобто менше у 125 разів¹⁰. Правда, це сума, що лишилася на момент смерті гетьмана.

Племінник Мазепа А. Войнаровський твердив, нібито гетьман позичив Карлу XII в Бендерах 240 тис. талярів¹¹. Отже, Мазепа зміг переправити 400 тис. талярів (у натуральній вазі 10 тонн срібла).

Які ж цифри найвірогідніші? Оскільки архіви шведської армії було спалено під час капітуляції в Переволочній, можна зробити лише приблизні оцінки її скарбниці. Сюди увійшли кошти, одержані як контрибуція від Саксонії (близько 7 млн рейхсталерів) та невеликі контрибуції з польських міст (можливо, до 1 млн рейхсталерів). Грошових надходжень власне зі Швеції майже не було. З перерахованих сум не менше половини витрачено протягом 1707 р., коли армія перебувала в Саксонії чи рухалася Західною Польщею. Взимку 1707–1708 рр. шведи перетнули Центральну та Східну Польщу і вступили до Білорусі. До літа 1708 р. шведська армія переважно купувала провіант і фураж у місцевого населення, вкрай рідко вдаючись до реквізицій, і лише згодом, зіткнувшись зі “скіфською війною”, яку вів Петро I (на території, що формально належала Речі Посполитій), шведська армія почала частіше вдаватися до пограбувань населення, а це, відповідно, зменшило грошові витрати шведів, проте й надходжень фактично не було. Практика грошових виплат населенню продовжувалась і в Україні восени 1708 – навесні 1709 рр., головним чином тому, що Карл XII намагався ставитися до українців, як до союзників.

Обсяг цих витрат установити важко, хоча деяке уявлення про ціни на продовольство дає щоденник Даніеля Крмана, словацького очевидця походу Карла XII у 1708–1709 рр.¹²

Структурно фінанси шведського війська поділялись на два рівні – армійська та полкові каси. Зрозуміло, якусь частину грошей мав і особисто король, але, мабуть, невелику. Ймовірно, основна частина коштів входила до армійської скарбниці – звідси оплачувались основні витрати армії та заробітки найманців. Витрати на харчування покладалися на полкові каси. Можливо, тут також зберігались якісь заощадження командирів полків та офіцерів.

⁵ *Катиборо А.* Житие Петра Великого, императора и самодержца всероссийского, отца отечества. – СПб. : Импер. Академ. наук, 1772. – С. 227.

⁶ Там же. – С. 265.

⁷ Турция накануне и после Полтавской битвы (глазами австрийского дипломата) / отв. ред. С. Ф. Орешкова. – М. : Наука, 1977. – С. 86.

⁸ *Григорьев Б.* Карл XII или пять пуль для короля. – М. : Мол. гвардия, 2006. – С. 215.

⁹ *Молтусов В. А.* Полтавская битва: уроки военной истории. – М. : Кучково поле, 2009. – С. 399.

¹⁰ *Таирова-Яковлева Т.* Мазепа. – М. : Мол. гвардия, 2007. – С. 234.

¹¹ Доба гетьмана Івана Мазепа в документах / упор. С. Павленко. – Вид 2-ге. – К. : Вид-во КМА, 2008. – С. 734.

¹² *Крман Д.* Подорожній щоденник (Itinerarium, 1708–1709). – К. : Вид-во О. Теліги – Просвіта, 1999. – С. 43–45.

З приєднанням до Карла XII гетьмана І. С. Мазепи утворилася ще одна фінансова структура, але, судячи зі свідчень як проросійських, так і прошведських свідків, гетьман зберіг повну фінансову самостійність. Очевидно, його військова скарбниця витрачалася винятково на потреби українських контингентів.

Точніші є дані для прикінцевого етапу кампанії 1708–1709 рр. Під час капітуляції до рук росіян потрапила сума менша еквівалента 0,5 млн крб. шведської та гетьманської скарбниці. Щоправда, низка авторів стверджує, що трофеї досягають 2,7 млн талерів, а дехто наводить цифру 0,7 млн.¹³ В останньому випадку, очевидно, не враховуються 2 млн талерів, захоплених одразу після Полтавської битви в канцелярії графа Піпера, що фактично очолював “польовий уряд” Карла XII.

Залишається нез’ясованим питання: чому ж такі немалі кошти не було переправлено з королем через Дніпро? На нашу думку, Карл XII не став цього робити через їх велику вагу. Не рахуючи тари, ці срібні монети важили від 13,5 до 15 тонн – приблизно таку ж вагу мали 8–9 польових гармат середнього калібру. Якщо певна кількість монет була б не срібною, а золотою, то й тоді б загальна маса становила близько 10 тонн. Ситуація під Переволочною не давала можливості витратити значний час (щонайменше три рейси через Дніпро найбільшого з човнів, який мали шведи) на цю операцію.

Висновки. Підсумовуючи викладене, автор дійшов таких висновків:

- шведський король Карл XII, незважаючи на молодий вік (25 років), ретельно готувався до найважливішої акції – походу на Москву й накопичив значні фінансові ресурси;
- головним способом зосередження грошових ресурсів залишався принцип “війна годує війну”, тому основні джерела формування військової скарбниці Карла XII становили контрибуції з Саксонії та меншою мірою з Речі Посполитої;
- на прикінцевому етапі воєнної кампанії 1709 р. суттєвим надходженням стали кошти військової скарбниці та особисто гетьмана І. Мазепи;
- на момент Полтавської битви приблизно 90 % фінансів шведської армії вже було витрачено.

¹³ *Енглунд П.* Полтава. Розповідь про загибель однієї армії. – Харків : Фоліо, 2009. – С. 316.